

VADÁSZ SÁNDOR**A Dreyfus-ügy
és a francia sajtó**

Pernek indult és „Ügy” lett belőle, nagy kezdőbetűvel. A francia történeti irodalom és a politikai közbeszéd az esetek túlnyomó többségében elhagyja Alfred Dreyfus kapitány nevét, a „l’Affaire” szó ugyanis mindenki számára nyilvánvalóvá teszi, hogy kiről és miről van szó. Ez a tény már önmagában véve is sejteni engedi, hogy ez esetben a haditörvényszék nem „szokványos” kémkedési pert folytatott le, hanem olyan eseményeket-kérdéseket tárgyalt, amelyek mögött igen szövevényes, egymással összefüggő társadalmi, politikai, világnézeti és gazdasági problémák húzódtak meg. A per centenáriumára (1994) megjelent könyvtermést tanulmányozva arra a következtetésre juthatunk, hogy a valaha oly nagy viharokat kavart jogi procedúra – a koncepciók perekre általában jellemző csűrés-csavarás, a dokumentumok hamisítása, a törvényes védelem lehetetlenné tétele – iránt az utókor már kevésbé érdeklődik: a szerzők figyelmét a századfordulós Franciaország társadalmi valóságának jelzett összefüggései kötötték le.¹ Annál is inkább, mert 1930 óta, amikor Bruno Webl betekinhetett az Ügy német főszerplőjének, a párizsi német katonai attasé posztját betöltő Maximilien von Schwartzkoppennek levéltárban őrzött feljegyzéseibe, senkinek sem lehet többé kétsége afelől, hogy a vád állításával szemben az igazi áruló Ferdinand Walsin-Esterhazy őrnagy volt.

A centenáriumon sokan és sokféle módon bizonyították az Ügy relevanciáját nem csupán a franciák, hanem egész Európa számára, éspedig nemcsak monográfiákban és szakmai folyóiratokban, hanem napilapok hasábjain is. Így például Nicolas Weill, aki szerint „jó ezer mű és a centenáriumot kísérő kiadói tevékenység bizonyítja, hogy a Dreyfus-ügy a kollaboráció és az algériai háború mellett elfoglalta helyét a jelenkori Franciaország idegesítő traumái között”.² Michel Winock azt írta: az Ügy „olyan esemény volt, amelynek drámai erőssége leplezetlenül feltárt egy új típusú szembenállást

¹ Vö. VADÁSZ Sándor: A Dreyfus-ügy legújabb irodalmáról. *Világtörténet*, 1994. ősztél. 51–62.

² Le Monde livres: l’année Dreyfus. *Le Monde*, 1994. január 21.

a francia társadalomban”.³ Az antiszemitizmus történetének egyik legkiválóbb szakértője, Léon Poliakov kétkötetes szintézisében „minden korok leg-harsányabb perének” nevezte Dreyfus meghurcoltatását, továbbá rámutatott arra, hogy „a nyugati világban Franciaország volt a modern jellegű antiszemita kampányok második tűzfészke” (az első a cári Oroszország volt), s „hogya az antiszemitizmus erejét valamely országban a zsidók kapcsán elfolytatott tinta mennyiségével mérnék, kétségkívül Franciaország vinné el a pálmát a 19. század végén.”⁴ Végezetül Raoul Girardet az Ügyről kifejtett véleményének summáját ismertetem. „A boulangizmus óta felgyült minden »láz« és hév, továbbá az összes gyűlölet megtalálható benne erősen felnagyítva és eltúlozva. A hadsereg majdnem vallásos kultusza, antiparlamentarizmus, antiszemitizmus, szorongó várakozás a »haza megmentője iránt«. A politikai aktivitásnak egyik formája a polgárháborús légkörben, és ez a fajta cselekvés akadálytalanul halad előre.” Girardet hangsúlyozza: a zsidó kapitány bűnösségében feltétlenül hívó antidreyfusárdok alkották meg az „anti-Franciaország” terminust, és ide sorolták és egyként elítélték „az »entellektüeleket«, akik perújrafelvételért szálltak síkra, a baloldali párti politikusokat, a munkások szakszervezeteinek »felbujtóit«, az »istentelenekeket«, a zsidókat, sőt egyesek még a protestánsokat is.”⁵

Az Ügy csakis abban az esetben érthető meg a maga teljes bonyolultságában, ha legalább vázlatosan áttekintjük az 1870–1871-es történelmi sorsfordulót követő három évtized francia fejlődésének legfontosabb tendenciáit. Az ország 19. századi politikatörténetének van egy paradoxona: a forradalomban egyszer már kivívott (1792. szeptember 21-én proklamált) köztársaságnak, illetve köztársasági államrendnek csak háromnegyed évszázad múltán, az 1880-as években sikerült végleg felülkerekednie a monarchián, és testet öltenie a harmadik köztársaság alakjában.

A harmadik köztársaság megszilárdulása hosszan tartó, ellentmondásokkal terhes és vargabetűket felmutató folyamat volt. Közismert az a korabeli mondaság, hogy „Franciaország köztársaság, köztársasági intézmények nélkül”. Ehhez hozzátehetjük a republikánus gondolkodás gyengeségét is, amelynek meggyökereztetése nélkül nem lehetett konszolidálni az új intézményrendszert. A politikai elit tagjai közül Jules Ferry közoktatási miniszter (1879–1883; 1880–1881 és 1883–1885 között miniszterelnök is) ismerte fel a legkorábban és a legvilágosabban ezt az összefüggést. Megalkotta az „*enseignement civique*” („állampolgári ismeretek”) fogalmát és bevezette oktatását az iskolákban. Koncepciójának lényege az volt, hogy az alapismeretek megtanításán túlmenően fel kell vértézni a tanulókat az egész francia nemzetnek szánt állampolgári tudással. A továbbfejlesztett és 1909-ben elfogadott oktatási program szerint meg kell tanítani a következőket: „...mi az

³ Michel WINOCK: Les affaires Dreyfus. In: *XXème siècle, Revue d'histoire*. 5. 1985. 20.

⁴ Léon POLIAKOV: *Histoire de l'antisémitisme*. 2. Párizs, 1981. 284.

⁵ Raoul GIRARDET: *Le nationalisme français. Antologie 1871–1914*. Párizs, 1983. 173–174.

állam; eredete, szerepe; a hatalom különféle formái. A republikánus forma elve és felsőbbrendősége. Mivel egyetértésünk terméke, és csak a mi akaratunk módosíthatja, semmi köze sincs az önkényhez.”⁶ Nem lehet kétséges, hogy ebben a formulában a köztársasági államrendre vonatkoztatott „felsőbbrendűség” a kulcsszó. Szükségesnek tartom hangsúlyozni: Ferry óvta a tanárokat attól, hogy a napi politika vagy a valláserkölcös területére tévedjenek. Tehát csakis a nemzeti politika általános és vita tárgyát nem képező fogalmi kerülhettek megtárgyalásra a tanórán, a pedagógus nem fejthetett ki egyéni véleményt a különböző politikai pártokról.

A köztársasági kormány másik nagyon fontos irányelve – s egyben célkitűzése – a laicitás, az államélet világvá tétele volt, a felvilágosodás ideológiájára támaszkodva. A republikanizmus történetének egyik legismertebb jelenkori francia művelője, Claude Nicolet szerint „a francia laicitás azzal kezdődött, hogy egyszerűen kijelentették a politika és a társadalom autonómiáját a vallással szemben, az állam és a társadalom felszabadítását egy olyan vallás hatalma alól, amely totális, klerikális, hierarchikus és dogmatikus volt”.⁷ A laicitás tehát nem jelentett sem egyház-, sem vallásellenességet, egyszerűen az állami és egyházi, vallási szféra elhatárolását egymástól.

A köztársasági szellemű nevelésnek és politikai propagandának azonban határt szabott két nagyon befolyásos szervezet, a katolikus egyház és a hadsereg. Az előbbi úgyszólván érintetlen maradt a republikanizmustól, ami két fő okra vezethető vissza. Az egyik az 1789-es forradalom öröksége, amelynek hordozója – katolikus interpretációban is – a harmadik köztársaság volt. A másik ok az 1880-as évek antiklerikálisnak minősíthető törvényhozása, amelynek során a laicitás jegyében megszüntették a kötelező vallástani-tást az elemi iskolákban, megvalósították a világi iskolarendszert. Ennek az egész processusnak az elindítója és mozgatója Ferry volt, aki az általa előterjesztett, a szabad és kötelező elemi iskolai oktatást megvalósító 1882-es törvényt „a legnagyobb szociális és a legtartósabb politikai reformnak” nevezte. „A miniszter tisztában volt azzal, hogy az oktatásügy fontos hatalmi forrás.”⁸ A katolikus klérus és a hívők többsége mindezt az egyház üldözéseként élte meg. Rossz közérzetükhöz jelentős mértékben járult hozzá a válásosság szembeűnő csökkenése. Az utóbbira viszont jórészt az a vitathatatlan tény ad magyarázatot, hogy a katolikus egyház erős nosztalgiát táplált az 1789-es forradalomban megdöntött ancien régime, a rendi tagozódás iránt, márpedig a társadalom többsége – beleértve a paraszti lakosságot is – számára ez nem tűnt rokonszenvesnek. Jellemző erre a helyzetre XIII. Leó intervenciója és ennek fogadtatása a francia katolikus elit (zömmel nemesi származású) tagjai részéről. A pápa világosan látta, hogy a francia társadal-

⁶ VADÁSZ Sándor: A francia republikanizmus a századfordulón és néhány tanulsága. In: *Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára*. Szerk.: ZAVODSZKY Géza. ELTE TFK, Budapest, 1997. 202.

⁷ Claude NICOLET: *La République en France*. Párizs, 1992. 65.

⁸ Roger PRICE: *Franciaország története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1994. 194.

mat ténylegesen kettéosztja a respublika elfogadásának, vagy elutasításának kérdése. Ezt a kettőszakadást leküzdendő, 1892-ben külön enciklikát intézett a francia egyházhoz, ráadásul a szokástól eltérően nem latin, hanem francia nyelven (*Au milieu des sollicitudes – Gondok közepette*). Ebben felszólította „az összes becsületes és józan franciákat, hogy messze utasítsák el maguktól a politikai nézeteltérések minden csíráját, hogy erejüket egyedül hazájuk békének helyreállítására fordítsák”.⁹ XIII. Leó tehát meghirdette a „ralliement” (csatlakozás) politikáját, s ezen nem egyszerűen a köztársasági államrend passzív elfogadását, hanem a katolikusok folyamatos cselekvő együttműködését értette. A francia politikai katolicizmus vezetői, néhány kivételtől (például Alfred de Mun) eltekintve, nem követték a pápai intelmet.

XIII. Leó már jóval a Dreyfus-per kezdete (1894) előtt igyekezett hatni a francia katolikus újságokra, mivel idejekorán felismerte a sajtó megnövekedett jelentőségét a modern világban. Az 1870–1880-as években a politikai orientálás nehézségeit fokozta az eddig nem érintett monarchista mozgalmak fellépése. A pápa 1882-ben azzal az ígérenyel lépett fel, hogy saját orgánuma legyen Párizsban. Maurice Hulst kardinálist bízta meg a tárgyalásokkal. „Az első dolog az volt, hogy egy békülékeny, középúton álló újság álljon rendelkezésére, amelyik szilárdan áll az elmélet talaján, de idegen tőle mindenfajta pártviszály.”¹⁰ Hulstnak végül az 1860-ban alapított katolikus *Le Monde*-dal (*Világ*) sikerült megállapodnia (1883). XIII. Leóval kapcsolatban még két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt az, hogy 1882-ben Rómában az ő szorgalmazására lett a *Moniteur de Rome* (*Római Újság*) a Vatikán szócsove. Másrészt a pápa soha nem hitt Dreyfus bűnösségében.

A ralliement-politika kudarcát az ellentétes oldalon, a köztársaság-ellenes erők táborában egyre fokozódó katolikus aktivitás egészítette ki. Ennek okait kutatva a szakirodalom nagy nyomatékkal mutatott rá arra a szándékra, hogy helyreállítsák a néppel megszakadt vagy legalábbis meggyengült kapcsolatokat és ezt a célt antikapitalista – mai szóhasználattal: populista – pozícióból vélték elérhetőnek. Szemükben a zsidó testesítette meg a pénz királyát, aki spekulációival szétrombolja a tradicionális gazdaságot és tönkreteszi a kisembert. E helyütt kell rámutatni arra a nagyon fontos történeti összefüggésre (a téma jellegéből következően csupán érintőlegesen), amely az 1880 és 1890 közötti gazdasági recesszió és a jobboldali tömegmozgalmak erősödése között kimutatható. Köztudott, hogy a kispolgárság – a városokban és a falvakban egyaránt – jelentős megtakarításokkal rendelkezett. A sok korrupció, különösen az 1892-ben kiobbant panamabotrány erősen sújtotta ezt a társadalmi csoportot, így nem volt nehéz elégedetlenségüket a pénzvilágban – úgymond – túlréprezentált zsidóság ellen fordítani. Itt kanyarodhatunk

⁹ *Politikai és szociális enciklikák, XIX–XX. század*. Összeállította és szerkesztette: ZSIGMOND László. ELTE BTK Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 1970. 211.

¹⁰ Hulst kijelentését idézi *Histoire générale de la presse française. 3. De 1871 à 1940*. Szerk.: Claude BELLANGER et. al. Párizs, 1972. 328.

vissza a sajtóhoz. Ambiciózus fiatal papok, érdekes módon elsősorban szerzetesek, felfedezték magukban az írói vénát, és különböző katolikus orgánumokra cikkeket helyeztek el. Minden magyaráztatnál többet mond az a korban elterjedt aforizma, hogy ha „Szent Pál visszajönne, újságíróvá lenne”.¹¹

A legfontosabb ok ismertetése azonban még hátravan. A több évszázadra visszatekintő katolikus küldetéstudatra gondolok, amely szerint Franciaország az egyház legidősebb lánya és emiatt hivatott az emberiség vezetésére, amely küldetéshez hűnek kell lennie. Ennek a tudatnak a leghatásosabb formuláját Vincent de Paul Bailly atya öntötte szavakba, aki az 1863-ban alapított, kis példányszámú, de a klérus támogatásának köszönhetően jelentős befolyással bíró *La Croix* (*Kereszt*) című katolikus orgánum legkombattánssabb munkatársai közé tartozott. Meghatározása szerint „katolikusnak és franciának lenni egy és ugyanaz”.¹² Bailly tézise nem kevesebbet jelentett, mint a zsidók, a szocialisták, a világpolgárok, a szabadkőművesek, az ateisták, egyszóval mindazok kiiktatását a nemzettestből, akik – mai szóhasználattal élve – a másságot képviselték.

A *L'Histoire* című történeti folyóirat 1994. januári számában René Rémond *A katolikusok táborát választottak* című írásában megkérdőjelezte azt a sommás megállapítást, amely a franciák körében még napjainkban is tartja magát, hogy tudniillik a katolikusok valamennyien antidreyfusard-ok voltak. Hivatkozott például Charles de Gaulle édesapjára – tanár volt egy katolikus oktatási intézményben –, aki a dreyfussard-okhoz csatlakozott. Másik példája még inkább felkelti az olvasó figyelmét: Annatole Leroy-Beaulieu 1893-ban publikálta *Izrael a nemzetek között* című művét, amely 1914-ig 14 kiadást ért meg. Szerzője a kereszténység nevében elutasította az antiszemitizmust és leszögezte, hogy a katolikus egyház szolidáris a zsidókkal. Rémond több olyan abbét is megemlíttet, akik a századfordulón könyvet (brosúrát) jelentettek meg a kapitány védelmében. Egy másik szerző, Vincent Duclert viszont 1994-ben megjelentetett *L'affaire Dreyfus* című könyvében azt hangsúlyozta, hogy „a 20. század elejére a legfontosabb katolikus napilappá fejlődött *La Croix*, valamint vidéki kiadásai, amelyeket az asszumpcionista szerzetesek irányítottak szervezetük, a Maison de la Bonne Presse (Jó Sajtó Háza) segítségével, nacionalista hevületében idegen nemzet tagjainak, külföldi államok polgárainak és a szomszédos országok által küldött kémek csoportjának minősítette a zsidókat”.¹³

Tény, hogy a főpapság igyekezett távol tartani magát az Ügytől. Mindazonáltal nem vitatható, hogy a katolikusok zöme Dreyfust árulónak tartotta s hogy az említett pozitív példák – különösképpen az írásos megnyilatkozások – száma csekély.

¹¹ „A Dreyfus-ügy alkalmat adott arra, hogy tobzódjanak a karikatúrákban és rajzokban, amelyek még a napilapokat is elárasztották.” Uo. 386–387.

¹² VADÁSZ Sándor: *A Dreyfus-ügy legújabb irodalmáról*. I. m. 60.

¹³ VINCENT DUCLERT: *L'affaire Dreyfus*. Párizs, 1994. 98.

Ami a hadsereg és az Ügy kapcsolatát illeti, itt az alapképlet roppant egyszerűen felvázolható: az 1870–1871-es francia–porosz háborúban elszenvedett vereség után nem volt és nem lehetett olyan kormányja az országnak, amelyik ne az elcsatolt Elzász-Lotaringia visszaszerzését tűzte volna ki legfőbb céljául. A revans jelszava az egész nemzetet átfogta, s ennek eszköze csakis a hadsereg lehetett. Ez teszi érthetővé azt a már-már vallásos áhítatot, amellyel az emberek a minden reményüket megtestesítő hadseregre tekintettek. (És így válik felfoghatóvá a per egész lefolyását befolyásoló tömeghisztéria is.)¹⁴ A hadsereg szerepe felértékelődött, a katonatiszt társadalmi megbecsülése számottevően megnőtt. Ez volt a kiindulópontja az e tárgykörben született legkitűnőbb, öt és félszáz oldalas monográfia szerzőjének, Jean Denis Bredinnek is.¹⁵ Gondolatmenetét úgy folytatta, hogy az új tisztikarba főképpen arisztokrata és konzervatív-katolikus családokból származó fiatalok kerültek be, akik jelentős mértékben a jezsuiták befolyása alatt álltak. A katolikus egyház mellett a hadsereg volt az utolsó bástyája az ancien régime korából származó régi értékeknek, aminek következtében a republikanizmus szellemisége – országszerte megfigyelhető terjedése ellenére – egyelőre nem, vagy csak csekély mértékben tudott behatolni soraiba. Ez a háttere Georges Boulanger tábornok (sikertelen) puccskísérletének 1889-ben; ő pontosan a revans érdekében akarta megdönteni a köztársaságot, hogy valamiféle tekintélyuralmi rendszerrel váltsa fel, amely – koncepciója szerint – hathatósabban képviselte volna a németellenességet. A katolikusok jelentős része az Isten küldöttét látta a tábornokban, a francia történelemben oly nagy szerepet játszó „megmentőt” (gondoljunk csak Napóleonna), aki meg fogja akadályozni a nemzeti értékek további rombolását. Bezárult tehát a kör: az egyházi körökben megszületett tézis („katolikus egyenlő francia”) első tagja ebben az összefüggésben könnyen behelyettesíthető volt a „katonatiszttel”.

A *L'Histoire* már említett különszámában Pierre Birnbaum úgy tette fel a kérdést: „Antiszemita volt-e a francia hadsereg?” Az „igen” bizonyító tények sorában központi hely illeti meg Édouard Drumont 1886-ban publikált művét (*La France Juive – A zsidó Franciaország*), amely egyetlen év alatt 114 kiadást ért meg. Az itt kifejtett nézeteit az 1892-ben alapított lapjában (*La Libre Parole – Szabad Szó*) terjesztette. Figyelmet érdemel beszédes alcíme: „Franciaország a franciáké.” Az újság kezdetben jelentős sikereket könyvelhetett el a Francia Bank elleni kampányával és a panamabotrány részleteinek feltárásával. Sikerének csúcspontjára a per időszakában jutott: példányszáma elérte a bűvös százezret, de miután az Ügy lezárult, 1904-ben már csak hatvanezer, 1910-ben pedig negyvenezer példányban jelent meg. „A lap antiszemita kampányaiból, pénzügyi botrányok leleplezéséből és a

¹⁴ Nicholas HALASZ: *Dreyfus kapitány. Egy tömeghisztéria története*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1967.

¹⁵ Jean Denis BREDIN: *L’Affaire*. Párizs, 1983.

kormány, továbbá a parlamenti képviselők elleni folytonos támadásaiból élt.”¹⁶ Birnbaum bizonyítottan tekintette azt a korábbi nézetet, hogy Drumont eszméi behatoltak a hadsereg soraiba, a *La Libre Parole*-t sokan olvasták. Ez a lap indulásakor nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a zsidó tisztek kémek, akik valamennyien zsidó bankároknak dolgoznak. Kifejtette, hogy mivel az utóbbiak irányítják az ország pénzügyeit, parancsolnak a bíróságoknak, ők lesznek Franciaország igazi gazdái azon a napon, amelyen megszerzik a hadsereg feletti parancsnoklást.

Birnbaum tanulmányában ugyanakkor arra is rámutatott, hogy Drumont durva kirohanásait a hadsereg háromszáz zsidó vallású hivatásos tisztje erőteljesen visszautasította. Lényeges továbbá, hogy számarányuk az 1890-es években növekedett. Évente 5–6 jelöltet vettek fel a Saint-Cyr-i katonaiskolába és nyolcat a politechnikai főiskolára. Érdekes az az adat, hogy a zsidó ifjak felvétele a per legvirhosabb időszakaiiban sem szünetelt.

A szerző az antiszemita beállítottság leginkább perdöntő bizonyítékának azt az esetet látta, amikor a *La Libre Parole* adakozásra szólított fel Henry alezredes özvegye javára. Az alezredes a kémelhárításnál dolgozott és Dreyfus bűnösségének bizonyítása végett hamis dokumentumokat gyártott. Hamisítását 1898 nyarán leleplezték, börtönbe zárták, ahol öngyilkosságot követett el. Erre a felhívásra a katonatisztek tömegesen jelentkeztek, köztük 5 tábornok, 9 ezredes, 12 őrnagy és 54 százados. Birnbaum arra a következtetésre jutott, hogy az Úgy megtörte a hadseregen belüli szolidaritást, amelyet végül is csak az első világháborúban sikerült helyreállítani. Az utókor történése számára azonban nem önmagában az adakozás ténye, hanem azok a szöveges megjegyzések a relevánsak, amelyeket az adakozók fűztek a listákon feltüntetett adományaikhoz. Ezek bepillantást engednek a tömegek pszichológiájába, egy végletesen felizzított antiszemita szenvedély megnyilvánulásaiba a közép- és kispolgárság soraiban. Az alábbiakban ismertetem ennek néhány karakterisztikus megnyilatkozását annak a listának az alapján, amelyet Girardet állított össze a nacionalizmusról szóló antológiájában:¹⁷

- az 1870-es háború két régi harcosa és öt revanchard (a revans híve);
- egy antiszemita kereskedő Boulogne-sur-Mer-ből, aki reméli, hogy valamennyi zsidót feljelentik; ugyanígy a mocskos Reinachot, a Panama-ügy tolvajának vejét, amelynek egyik áldozata vagyok;
- egy régi, a zsidók által bepalizott kereskedő;
- egy kiskereskedő, akit a zsidók tettek tönkre;
- a Jemappes rakpart két kereskedője, akik irtóznak a zsidóktól;
- egy szakácsnő, aki ujjongana az örömtől, ha a zsidókat a tűzhelyében tarthatná;
- egy dáma, aki undorodik a zsidóktól és a dreyfusard-októl;

¹⁶ *Histoire générale de la presse française*. I. m. 344.

¹⁷ Raoul GIRARDET: i. m. 179–181.

- melyik lakatlan szigetre készülünk kiűzni és ott karámba zárni a zsidókat?
- Istenem, szabadítsd meg Franciaországot a zsidóságtól!
- Isten és Haza! Le a zsidókkal! Ezek egy francia jeligéi;
- add meg Isten, hogy szerencsétlen Hazánk hamarosan kiszabaduljon a zsidók és a szabadkőművesek öleléséből;
- mikor jön el a bosszúálló kard? Tisztelegj a zászlónak! Le a Zsidókkal! A. G., egy marseille-i család;
- a végső leszámolásra várva;
- előre a leszámolóhoz! Egy dühös fiatal bonapartista Saint-Ouen-ből;
- adja meg Drumont a roham jelét;
- tábornokok! Kardot a kézbe! A nép veletek van;
- Jeanne d'Arc segít nekünk kiűzni az angolokat;
- vasöklű embert követelünk, aki megszabadítja Franciaországot a szemét zsidóktól és támogatóiktól;
- egy vidéki plébános, az 1870-es háború önkéntese;
- egy vidéki plébános, a császárság katonájának unokája;
- egy vidéki plébános, akinek égő vágya a zsidók és a szabadkőművesek kiirtása;
- egy szegény vidéki plébános az igazság és hazafiság visszaállításáért;
- Éljen Krisztus! Éljen Franciaország! Éljen a hadsereg! Egy erősen antiszemita kis falu plébánosa;
- a Bayeux-i egyházmegye egyik plébánosa. Le a mindenféle árnyalatú republikánusokkal: a Zsidókkal, a Hugenottákkal, a szabadkőművesekkel és mindenkivel, aki elzsidósodott;
- egy Poitou-i kis plébános örömmel énekelné el a Requiemet az utolsó zsidó temetésekor;
- a bakáknak adjuk innivalóra, akik majd agyonlövik Dreyfust, Reinach-ot és az összes árulót.

Megjegyzendő, hogy az adományozók – ritka kivételtől eltekintve – a zsidókat nem „hivatalos” nevükön (juif) aposztrofálták, hanem az argóból kölcsönzött, durva becsmérlést kifejező elnevezésekkel illették („youtre”, „youpin”, youddi”).

A listán szereplő néhány társadalmi típus megragadása és motivációik elemzése nem tűnik túlságosan nehéz feladatnak. Annál kevésbé, mert az adományozók indoklásai, szenvedélyes érzelmkitörései, az „anti-Franciaország”-ot alkotó csoportok, így például a zsidók, a szabadkőművesek és a hugenották (értsd: kálvinisták) közös nevezőre hozása teljes mértékben igazolja a szakirodalom eddig ismertetett legfőbb megállapításait. Mindazonáltal talán nem tűnik feleslegesnek egy-két elemzési szempont nyomatékosítása. (1.) A gazdasági tényező (jelesül a konkurenciaharc) fontosságára következtethetünk a tönkrement vidéki kiskereskedők és a Panama-csatornával kapcsolatos pénzügyi spekulációk kiserésztényes kárvallottainak igen

aktív részvételéből. (2.) Szimptomatikus és egyéb adatok alapján általánosítható az alsópapság képviselőinek vehemens fellépése a zsidók ellen. (3.) Volt bizonyos szerepük a történelmi reminiscenciáknak is, a bonapartista hagyományoknak. Kézenfekvő az a feltételezés, hogy sokan az I. és III. Napóleon által kiépített, erősen centralizált tekintélyuralmi rendszer valamilyen kései hasonmásától remélték a súlyos társadalmi problémák – úgymond –, mindenekelőtt a zsidókérdés „végleges” megoldását.

Az 1870–1871-es fordulatig igen kevés kimondottan antiszemita könyv jelent meg, közülük a militáns blanquista egyetemista, Gustave Tridon posztumusz (1884) műve (*Le molochisme juif – Zsidó molochizmus*) emelkedik ki.¹⁸ Katolikus körökben 1880 előtt egyetlen ilyen jellegű alkotás született, Gougenot des Mousseaux munkája *A zsidó, a judaizmus és a keresztény népek elzsidósítása* (1869). IX. Pius pápa ezért a művéért áldását adta a lovag szerzőre. Mousseaux összegyűjtötte az antik és középkor összes zsidóellenes vádjait, kiegészítve a moderneekkel, és hosszasan értekezett úgymond a Nemzetközi Izraelita Szövetség bűneiről és a rituális gyilkosságokról. A zsidókat azzal vádolta, hogy folyamatosan keresztényellenes összeesküvéseket szőnek és forradalmakat készítenek elő.

A nagy fordulat 1880–1881-ben következett be, amikor megérkeztek az első hírek Párizsba az odesszai és ukrajnai véres pogromokról. A francia sajtó hasonlóképpen figyelte a németországi és a romániai antiszemita kilengésekre, vagyis a kezdeti megnyilatkozások inkább a külföldi események közvetlen reakcióinak tekinthetők. Az újságok hangnemére jellemző a katolikus *Le Contemporain* kérdésfeltevése. „Az oroszországi zsidók jelenlegi üldözése, a gyilkosságok és rablások legmegindítóbb jelenetei, amelyeknek izraelita családok lettek az áldozatai, szükségképpen elvezetnek ahhoz a kérdéshez, hogy miért ez a népesség lett a tárgya az oly féktelen gyűlöletnek.”¹⁹ A külföldi hatás olyan módon is érvényre jutott, hogy a római jezsuiták havonta kétszer megjelent folyóirata, az 1850-ben alapított *Civiltà Cattolica* 1880-ban elkezdte támadni a zsidókat, és hadjárata lényegében a 19. század utolsó évéig tartott. Ez a római orgánus olyan nézeteket terjesztett, hogy a judaizmus kormányozza a világot, s hogy a szabadkőműves páholyokat zsidók működtetik. Cikkeinek hatását minden bizonnyal megnövelte az a körülmény, hogy a Szentszék félhivatalos szócsöve volt.

A vázolt folyamat felgyorsításában jelentős szerep jutott a közvélemény által katolikusnak tartott Union générale bank csődjének. Ez forgatta a katolikus burzsoázia tőkéit a legitimisták és az egyház érdekeit szolgálva. Alapítója, Eugène Bontoux azonnal a Rothschild család pénzügyi manővereit okolta a kisbetét-tulajdonosokat romjai alá temető bankcsőd előidézésével. (Drumont nem véletlenül állítja majd szenzációhajhászó könyvének közép-

¹⁸ A 19. század második felében kibontakozó antiszemita irodalomról lásd Léon POLIAKOV: i. m. 284–288.

¹⁹ Uo. 289.

pontjába Rothschild bankárt mint a pénz hatalmának megtestesítőjét, aki 3 milliárdnyi vagyonát Franciaországba való betelepítése után szerezte.)

Ennek a processusnak szerves részét képezte a szépírók érdeklődésének felébredése a pénz és a társadalom viszonyának ábrázolása iránt. Ennek legékesszólóbb példáját Zola nyújtotta a *L'Argent (A pénz)* című regényének megjelentetésével (1891). Legalább még harminc kisebb mű jelent meg ugyanebben a témakörben, amelyeknek művészi értéke vajmi csekély, pusztán jellegzetes témaválasztásuk miatt érdemelnek említést.

Emellett az antiszemita sajtótermékek száma is jelentősen megnőtt. Párizsban 1881-ben jelent meg a *L'Antijuif (Zsidóellenes)* legelső száma, 1883-ban pedig Montdidier-ben adták ki a *L'Antisémitique (Antiszemita)* című újságot. A helyes kép kialakítása végett hangsúlyozandó, hogy a főváros lakói számára ez a demagóg, izgága „utcai” antiszemitizmus egyelőre még zavarba ejtő új jelenség volt. A *Le Figaro* 1882 végén azt írta, hogy „a földkerekség néhány pontján jelenleg kialakulóban lévő antiszemita mozgalom Franciaországban közneveltség tárgya lenne”.²⁰ Egészében véve az állapítható meg, hogy a francia társadalom elkezdte figyelni a Berlinből, Szentpétervárról vagy Rómából érkező híreket.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy röviden összefoglaljam az antiszemita sajtóra vonatkozó legfőbb tudnivalókat. Mindenekelőtt azt a tényt szükséges leszögezni, hogy 1914 előtt az antiszemitizmus a jobboldali sajtó terrénuma volt. Nem annyira doktrína, mint inkább olyan témakör volt, amely lehetőséget kínált a nagy társadalmi és politikai kérdések felvetésére, személyi vonatkozásaira kidomborítására, arra, hogy felfokozzák olvasóik elégedetlenségét. A 19. század elejétől eltérően az olvasóközönség nem politikai információkat, hanem a politikai harcokra vonatkozó egyszerű sémákat, elképzeléseket keresett kedvenc lapjában, amelyek hozzásegítették ahhoz, hogy állást foglaljon valamely kérdésben. Az olyan témák, mint az antiszemitizmus, a szabadkőművességgel szembeni fellépés, az antiklerikalizmus és antikapitalizmus eszközök voltak csupán az aktuális politikai helyzet bemutatásához, és kimeríthetetlen forrást biztosítottak a kommentátoroknak.

Már több ízben esett szó Drumont hírhedt orgánumaról, a *la Libre Parole*-ről, példányszámának ugrásszerű növekedéséről a panamabotrány és a Dreyfus-per időszakában. Ő kapcsolatokat épített ki a Francia Országos Antiszemita Liga által kezdeményezett mozgalommal (1889), később arisztokrata vezetés alatt álló egyesületekkel, azonban nem sok sikerrel.

Az 1889-ben elindított *L'Éclair (Villám)* volt az antidreyfusard-ok egyik legféltelenebb orgánuma. Nagy teret biztosított két rovatnak: a pénzügyi információknak, hevesen támadva a Rothschildokat, és az antiszemita írásoknak. Nem információs, hanem politikai lap volt, 1903-ban hatvanezer előfizetővel rendelkezett. Az Ügy óta szoros kapcsolatokat tartott a Francia

²⁰ Uo. 290.

Haza Ligája elnevezésű jobboldali szervezettel. A *l'Éclair* nagyon ellenségesen viszonyult Georges Clemenceau-hoz, akinek a szerepéről ezután még lesz szó.

A 10 centime-ért árusított *L'Echo de Paris*-t 1884-ben alapították. Bizonyos források szerint titkos pénzalappal rendelkezett, azonban példányszáma így sem volt magas. A Francia Haza Ligájának félhivatalosa lett és alaposan belevetette magát az antidreyfusard kampányba. Olvasóinak jelentős részét a *Le Figaró*tól csábította el. A könnyed hangvételű és merész újságból a nacionalista és katolikus jobboldal akadémikus jellegű orgánuma lett. A vezérkarral ápolott kapcsolatai azt eredményezték, hogy az Ügy időszakában a legolvasottabb újság lett a hadseregben. Egyben kifejezésre juttatta a szocializmustól való félelmet, főként 1906-os cikksorozatával (Az eljövendő forradalom), amelynek erős visszhangja támadt. „Ez jó példa a szociális félelemre, amely 1848, s még inkább a Párizsi Kommün óta beteggé tette a francia burzsoázia öntudatát.”²¹ A lap 1897-ben 105 ezer, az első világháború előestéjén 150 ezer példányban kelt el.

Nyilvánvalóan képtelenség lenne arra vállalkozni, hogy egyetlen tanulmány keretein belül akárcsak vázlatos képet rajzoljunk a hallatlanul gazdag és sokrétű francia sajtóról. Néhány tanulságos példa azonban megóv bennünket az egysíkú ábrázolástól. Ilyen például a *Matin (Reggeli Újság)* esete. Fontos szerepe volt az Ügyben, részese volt az összes Dreyfus ellen irányuló sajtóhadjáratnak. Mindenáron le akarta leplezni az „árulót”, de 1897 végétől már a kapitány védelmében írt cikkeket közölt. A következő év végén viszont arra törekedett, hogy lassan, de biztosan kivonja magát ebből a túlságosan kompromittálónak lett (sajtó)ügyből. A *Matin* fordulatai azt bizonyítják, hogy nem szabad egyszer s mindenkorra adottnak tekinteni egy-egy korabeli sajtóorgánom irányvonalát.

Szintén jellemző a politikai élet centrumához tartozó, tekintélyes *Le Figaro* állásfoglalásának alakulása. Egyes munkatársai meg voltak győződve a kapitány ártatlanságáról, ezért 1897 végén egyértelműen mellé álltak, amit Zola közreműködése nyomatékosított: november 24-től december 4-ig *Az igazság útban van* címmel cikksorozatot közöltek tőle. Olvasói felhördülve tiltakoztak, mire a szerkesztőség beszüntette e sorozat közlését, azonban irányvonala nem lett antidreyfusard, fenntartásait nem adta fel, amire válaszul olvasóinak jó része átpártolt a *l'Echo de Paris*-hoz. Pédányszáma 1901-ben húszeszerre csökkent le.

Néhány szó a munkásmozgalomról és lapjairól. Az 1879-ben alapított Francia Munkáspárt passzivitást tanúsított az Ügyben. Ennek megítélése során figyelembe kell venni azt a kétségtelen tény, hogy a harmadik köztársaság nem tanúsított számottevő érdeklődést a szociális kérdés iránt. Ami pedig magát a szocialista sajtót illeti, születésének és fejlődésének megkü-

²¹ *Histoire générale de la presse française*. I. m. 347.

lönböztető jegye a megkésettség volt. A Párizsi Kommün leverését követő megtorlás miatt csak az 1880-as években tudtak kibontakozni a „vörös” újságok, amelyek a nem szűnő pénzügyi nehézségek miatt nem tudtak napilappá válni. Az Úgy szemszögéből nézve az egyetlen, ámbár karakterisztikus kivétel a *La Petite République (Kisköztársasági Lap)*, amely Jean Jaurès politikai vezetésével 1898 tavaszától valódi dreyfusard-rá változott át – több szerkesztő neheztelésétől kísérve.

Már az újságok megjelenésére és példányszámaira vonatkozó adatokból és elszórt utalásokból is kikövetkeztethető, hogy a sajtó történetének gazdasági – pénzügyi – aspektusát sem lehet figyelmen kívül hagyni. A lapkiadás és az újságírás a 19. század utolsó évtizedeiben nagyon jelentős átalakuláson ment át, amelynek alapját a technikai találmányok képezték. Az újtípusú nyomdaképek feltalálása és egyre szélesebb körben való alkalmazása tette lehetővé a nagyobb példányszámok elérését, ami az olcsóbb ár előfeltétele volt. A táviró, majd a telefon elterjedése, a vasúthálózat bővülése a terjesztés gyorsítását tette lehetővé. Az új technika alkalmazása természetesen megnövelte a tőkészségre, a sajtó „indusztrializálódott”, profitszerző ágazattá alakult át, aminek következtében megnőtt iránta a tőkés körök érdeklődése. És ezen a ponton kell visszakanyarodnunk a politika világához. Mert bár ennek az érdeklődésnek több oka is volt, a legfőbb mégiscsak az a felismerés volt, hogy az újságok segítségével erős nyomást gyakorolhatnak a parlamenti képviselőkre és a kormányokra olyan módon, hogy védelmükbe vesznek bizonyos ügyeket és személyeket, vagy ellenkezőleg, feltárják a harmadik köztársaság 1880 és 1914 közötti időszakára különösen jellemző korrupciós üzelmeket. Ennek a közvetítő szerepnek a feltárása igen nehéz feladat a történelmi kutatás számára, mivel erről – érthetően – nemigen készültek írásos megállapodások, az üzleti köröknek is jó okuk volt arra, hogy hallgassanak. Rebesgették az idő tájt, hogy egyes orgánumoknak titkos pénzalapjuk is volt. (Ezek a gyanúsítgatások a francia külpolitika századvégi ruzszoifil fordulata kapcsán is felmerültek.) A média körüli rivalizálások szorosan összefüggtek a belpolitika nagy kérdéseivel kapcsolatos harcokkal. Boulanger tábornok államcsínyétől az Ügyig kimutatható az újságok intervenciójának folytonossága.

Az újságoknak a közvéleményre gyakorolt hatása kétségkívül jelentős volt, az 1890-es évektől kezdve azonban csökkenni kezdett. Ha e jelenség magyarázatát keressük, az olvasók elkedvetlenedését kell első helyre tennünk. Az egymással konkuráló kiadványok ugyanis egymás elleni kirohanásaikkal, a politikai cikkek monoton érvelésükkel, ami elsősorban éppen az Úgy kapcsán mutatkozott meg, taszították olvasóikat. Ennek a hangulatváltozásnak a mélyébe enged bepillantást az a cikk, amely Raymond Poincaré tollából jelent meg a *Revue Bleue* 1897. december 11-i számában. „A nyomtatott információba vetett ösztönös és szinte babonás bizalom lassan, de biztosan eltűnőben van, magának a sajtónak az ellentmondásai miatt. A munkás és a paraszt azt kérdi magától, vajon egy újságcikk fontosabb-e, mint

egy kávéházi beszélgetés. És ez a fajta elmélkedés, amely lassan befészkel magát a népi gondolkodásmódbba, elegendő neki, hogy hajdani hiszékenysége ironikus bizalmatlansággá változzék át.”²²

A sajtónak ez a – legalábbis részbeni – hitelvesztése beilleszkedett egy szélesebb folyamatba, jelesül abba, hogy a parlamentáris rendszer mindenhatóságába vetett bizalom fokozatosan csökkent. A 19. század utolsó évtizedeiben Nyugat-Európában kialakult parlamentáris demokráciák kezdetben azt az illúziót keltették az állampolgárok széles tömegeiben, hogy a képviselők majd minden fontos társadalmi problémát megoldanak. A valóságra való ráébredés törvényszerűen ezeknek az illúzióknak az elvesztéséhez vezetett.²³ Hangsúlyozni kell azonban, hogy a sajtóval és a parlamenttel kapcsolatos értékítéletek megváltozása a századfordulón még csak kezdeti stádiumában tartott. Ezt bizonyítja többek között az intellektüelek csoportjának megjelenése és tevékenysége is.

Ez a csoport az 1897-es és az 1898-as év választóvonalán jelent meg a politika színpadán. Ellentétben a jelenlegi gyakorlattal, amikor az intellektüel szó egyszerűen az értelmiségi szinonimája, akkor a francia belpolitika fontos új jelenségének megnevezésére szolgáló neologizmusnak minősült. A tulajdonképpeni fordulópontot az Ügy legdrámaibb fejleménye, Émile Zolának a köztársaság elnökéhez intézett nyílt levele, a méltán világhírűvé lett *J'accuse (Vádolom)* jelentette, amely 1897. január 13-án jelent meg Georges Clemenceau napilapjában, a *L'Aurore*-ban.

Zola, akárcsak barátai, korántsem volt mentes az antiszemita előítéletektől. Jellemző, hogy 1894–1895-ben még alig szentelt figyelmet a pernek és csak a következő évben szánta el magát arra, hogy tiltakozzék, bár még nem kifejezetten Dreyfus elítélése, hanem általában az antiszemitizmus fellángolása ellen. „Franciaországban megkísérlik, hogy szörnyűségeket kövessenek el a zsidók ellen, olyan dolgot, ami túl van a józan észen, a valóságon és az igazságon – olvasható a *Zsidókert* című írásában a *Le Figaro* 1896. május 16-i számában. – Ez századokkal vetne vissza bennünket és a legborzalmasabb végkifejlethez vezetne. Megdöbönt engem, hogy korunkban, a mi nagy Párizsunkban sor kerülhetett a fanatizmus visszatérésére, a vallásháború kísérletére.”²⁴ Ebből a néhány sorból is kitetszik, hogy ő a francia felvilágosodás által meghirdetett ráció, a rég letűnt középkorias vallásfelfogás és gonosz indulatok elutasításának jegyében állt ki a porondra – nem kevés nemzeti büszkeséggel.

E helyütt kell szólni Clemenceau-ról, elsősorban mint újságíróról, akinek az Ügyben játszott szerepe igen jelentős és egyértelműen pozitív volt. Újságírói ambícióit csak 1880-tól kezdve élhette ki, amikor elindította a *La Justice*

²² Uo. 255.

²³ Vö. VADÁSZ Sándor: A nyugat-európai parlamentarizmus a 19. században. *História*, 1985/5–6. 138–140.

²⁴ Adolphe BRISSON: *Portraits intimes*. Párizs, 1896. 124.

(*Igazság*) című lapot, amelyben saját nézeteinek a részletező kifejtésére helyezte a hangsúlyt. A 10 centime-ért árusított újság szerény példányszámot ért el, soha nem haladta meg a tízezret. Ennek ellenére a demokratikus és republikánus eszméket hirdető, „olvasók nélküli” lapnak tényleges befolyása volt. Egyik kortárs méltatójának véleménye szerint „Clemenceau-nak sikerült befolyásolnia az államgépezet legfőbb mozzgóit és megfélemlítenie a diplomátákat”. Ő, aki „az újságírói mesterséget apránként tanulta ki”,²⁵ 1893 végétől kezdve két-háromhasábos cikkeket írt a lapba, és 1895-ben megjelentetett egy tanulmánykötetet, amely az addig – bárhol – publikált száz cikkét tartalmazta.²⁶

Az Ügyben azonban nem a *La Justice*, hanem a mások által 1897-ben alapított *L'Aurore* (*Hajnal*) vívott ki magának nagy tekintélyt és népszerűséget. Clemenceau hozzá csatlakozva ösztönözte Zolát nyílt állásfoglalásra. (Egyébként a *Vádolom* cím sem írójától, hanem tőle származik.) A siker (üzleti értelemben is) frenetikus volt: rövid idő alatt 150 ezerre nőtt a példányszám. Az 1898. január 23-i számban üdvözölte azoknak az értelmiségieknek a tiltakozását, akik pár nappal korábban követelték a perújrafelvételt Dreyfus érdekében. Az első aláírók között volt – Zola oldalán – Anatole France, Émile Duclos (a Pasteur Intézet igazgatója), Daniel Halévy, Marcel Proust, Claude Monet, Émile Durkheim, hogy csak a legismertebbeket említsük. Clemenceau már említett január 23-i cikkében azt írta, hogy „jelzésértékű a horizont minden pontjáról érkezett összes intellektüel csoportosulása egy eszme köré és rendületlen kitartásuk mellette. Ami engem illet, szeretném, ha ez egy, a különböző érdekek fölé emelkedő mozgalom kezdete lenne. A jövő iránti minden reményemet a francia szellem eme békés lázadásába vetem, egy olyan órában, amikor mindez hiányzik nekünk.”²⁷ Érdemes megemlíteni, hogy Clemenceau a szövegben kurziválta az intellektüel kifejezést. Elterjesztése mégsem neki, hanem jobboldali ellenfelének, az ifjúság által bálványozott Maurice Barrès-nek köszönhető, aki egy héttel Clemenceau állásfoglalása után *Az intellektüelek lázadása* címmel cikket írt a *Le Journal*-ba. Barrès kapta fel ezt az elnevezést és ezért kolportálta azonnal, mert felismerte azt a propagandisztikus lehetőséget, hogy általa gúny tárgyává tegye az öntelt értelmiségieket. „Az intellektüel olyan egyén, aki meg van győződve arról, hogy a társadalomnak a logikára kell épülnie. Nem ismeri fel, hogy a társadalom a valóságban a múltból származó és talán az egyén értelmének ellentmondó szükségszerűségeken nyugszik.”²⁸ Még ennél is egyértelműbben fogalmazta meg elvi kiindulópontját *A kérdés állása* című írásában, amely ugyancsak a *Le Journal*-ban jelent meg október 4-én. „In abstracto mindenkinek szíve joga, hogy ilyen vagy olyan tézist vé-

²⁵ David Petronic PRICKER: *Georges Clemenceau. Politikai életrajz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 147.

²⁶ Georges CLEMENCEAU: *La melle sociale*. Párizs, 1896.

²⁷ Idézi Michel WINOCK: *Le siècle des intellectuels*. Párizs, 1997. 26.

²⁸ Henri MITTERAND: Pourquoi Zola a écrit „J'accuse”. *L'Histoire*, 1994. január. 57.

delmezzon, hogy becsülje vagy becsmérelje a hadsereget, a katonai igazságszolgáltatást, a fajok harcát. Azonban nem az önök szívéről, hanem Franciaországról van szó, ennél fogva ezeket a kérdéseket a francia érdekeket szem előtt tartva kell vizsgálni. Nem szabad megszüntetni a hadsereget, mert – higgyék el nekem – egy milícia nem lenne elégséges Lotaringiában. Nem kell eltörölni a katonai bíraskodást, mert ami jelentéktelen hibának számít a polgári eljárásban, súlyos következményekkel járhat a katonai bíróság esetében. Nem kell állandóan panaszkodni az antiszemita mozgalom miatt egy olyan pillanatban, amikor valamennyien észleljük óriási hatalmát annak a zsidó nemzetnek, amely »felforgatással« fenyegeti a francia államot.”²⁹ Nem lehet célom a Barrès és Charles Maurras által képviselt, a századfordulón kibontakozott francia újnacionalizmus elméleti alapjainak kifejtése. Az Ügyben játszott szerepük szemszögéből nézve be kell érni annak a vitathatatlan ténynek a leszögezésével, hogy számukra a történelmi képlet ropant egyszerű volt. Franciaország revansra készül – ennek eszköze csakis a hadsereg lehet –, következőképpen el kell vetni mindent, ami a hadsereget gyengíti. Nyilvánvaló, hogy ennél fogva tökéletesen közömbös volt nekik a zsidó kapitány bűnössége vagy ártatlansága, az egész peres eljárást kizárólag a hadsereg ütőképességének szempontjából ítélték meg.

Az entellektüelek elsősorban petíciókkal, nyílt levelekkel és felhívásokkal vélték elérhetőnek céljaikat, azonban a folyamatos jogtiprást ezekkel az eszközökkel nem tudták megakadályozni, ezért elhatározták, hogy megteremtik a jog és a törvényesség folyamatos védelmére hivatott, szilárd szervezeti bázist. Ebből a döntésből született meg az Emberi Jogok Ligája, hivatalosan 1898. június 4-én, amikor is felolvasták az 1789-ben kiadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát. Ennek alapelveit kívánták megvédeni. Akik elsőként csatlakoztak a Ligához, többnyire az oktatásban dolgoztak vagy különféle, főként baloldali társadalmi szervezetekben tevékenykedtek. Egy év múltán 8000, 1904-ben pedig 60 000 tagja volt.

Csak hogy az Ügy nem kizárólag az entellektüelek csoportjának kiválását eredményezte, hanem a jobboldali beállítottságúakat is szervezkedésre ösztönözte, vagyis a bipolaritás irányában hatott. Barrès 1898. december 20-án javaslatot tett a *Le Journal*-ban a Francia Haza Ligája megalakítására. „Többé nem mondhatják azt, hogy az intelligencia és az entellektüelek – hogy ezt a rossz francia szót használjam – egy oldalon állnak. Dreyfus esete önmagában jelentéktelen. Az teszi súlyossá, hogy őt kiagyalták és felhasználták antimilitarista és internacionalista eszmék szolgálatában. Pontosan ez ellen akarunk cselekedni.”³⁰ A csatlakozók aláírási listáján a francia szellemi élet jó néhány kiválóságának a neve olvasható, így 22 akadémikusé, Alphonse Daudet-é, Frédéric Mistralé, a hazánkban egykor oly népszerű

²⁹ Uo. 65.

³⁰ Idézi: M. WINOCK: i. m. 48.

Jules Vernée, a festő Degas-é és August Renoire-é, valamint Vincent d'Indy zeneszerzőé. A hivatalos megalakulásra 1898. december 31-én került sor. Ekkor a liga félhivatalos orgánumának nyilvánította a *L'Echo de Paris*-t. A francia belpolitika fejlődése azonban más irányt vett, az 1902-es választásokon a baloldali blokk aratott győzelmet, és ez véget vetett a Francia Haza Ligája rövid életű virágzásának, és hamarosan eltűnt a politikai színtérről.

*

Dreyfus kapitány pere és a belőle kisarjadt Ügy szinte az egész európai közvéleményt megmozgatta,³¹ hullámai behatoltak mindenüvé, Franciaországban még a családok intim szféráiba is, vitákra ingerelt, szenvedélyeket keltett, embereket, nagy társadalmi csoportokat és pártokat (politikai irányzatokat) fordított szembe egymással. Jelen sorok szerzőjének konklúziója az, hogy az Ügynek két maradandó következménye volt: egyrészt az entellektüelek történelmi mércével mérve is elismerést érdemlő teljesítménye; másrészt a sajtó megváltozott szerepe, jelesül hatodik nagyhatalommá válása, ami annyit jelentett, hogy – először a történelemben – sikerült nem csupán befolyásolnia, hanem irányítania is a közvéleményt, s ily módon irányváltásra kényszerítette a kormányt, tágabb értelmezésben az őt követő politikai elitet.

³¹ Lásd például Kiss Mária Rita: Az igazság esete a politikával. Álláspontok a Dreyfus-ügyről a korabeli magyar sajtóban. *Társadalmi Szemle*, 1996/8–9. 133–151.